

بازنمایی الگوی نفوذ راهبردی انگلستان در پوشش نوسازی در ایران: طرح یک الگوی آموزشی

حسن شکوه^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۰۱

چکیده

اساساً نفوذ در اشکال مختلف، یکی از روش‌های تخریب، براندازی و سلطه بر کشورها است. از منظر تبارشناسی دشمنان ایران در طول تاریخ برای رخنه در مدیریت، قدرت و استقلال کشور از شیوه‌های متفاوتی استفاده کرده‌اند. موضوع نفوذ در سال‌های اخیر در ادبیات سیاسی ایران نیز رواج زیادی یافته است. مقاله حاضر بدنبال پاسخ به این سوال است که الگوی نفوذ انگلیس در ایران طی دوره قاجار چگونه بوده است؟ پاسخ به این سوال می‌تواند شناخت خوبی را برای مدیریت سیاسی در زمان حال فراهم کند. بر اساس جمع‌آوری اسنادی، کتابخانه‌ای و پنل خبرگی انجام شده ۱۲ مؤلفه و عامل اصلی در شکل‌گیری الگو نفوذ انگلیس در ایران در دوره قاجار با شعار نوسازی شناسایی شده است. تجزیه و تحلیل شبکه‌ای مبتنی بر نرم افزار میک مک نشان می‌دهد که الگوی نفوذ راهبردی انگلیس در ایران مبتنی بر چهار عامل محوری شامل قاچاق اسلحه، مبارزه با تجارت برده و دزدی دریایی (مؤلفه *D*)، ایجاد تشکیلات فراماسونری و فراماسونرها (مؤلفه *H*)، تغییر ساختار اقتصادی و شکل‌گیری وابستگی (مؤلفه *L*) و ایجاد اختلاف و درگیری میان نیروی‌های اجتماعی (مؤلفه *K*) در پوشش نوسازی بوده است. به عبارتی روابط مؤلفه‌های چهارگانه *H, D, L, K* از بین مجموعه روابط موجود، روابط قوی تر و مؤثرتری را در شکل‌گیری الگوی نفوذ به نمایش می‌گذارند. تداوم بخش مهمی از این مؤلفه‌ها در شرایط کنونی نیز قابل ردیابی است.

کلید واژه‌ها: انگلستان، الگوی نفوذ، نوسازی، قاجار، ایران.

استناد فارسی (شیوه‌ی APA، ویرایش ششم، ۲۰۱۰؛ شیوه‌ی APSA)

شکوه، حسن (پاییز ۱۴۰۲). «بازنمایی الگوی نفوذ راهبردی انگلستان در پوشش نوسازی در ایران: طرح یک الگوی آموزشی». پژوهشنامه تاریخ، سیاست و رسانه، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، صص ۷۱-۱۰۰.

^۱ دانش آموخته دکتری تخصصی علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

ایمیل: Hassan-sh.110@gmail.com

این مجله تحت مجوز Creative Commons Attribution (CC BY-NC-SA) نسخه 4.0 توزیع شده است و به دیگران اجازه می‌دهد این اثر را بازنویسی کنند، آن را با دیگران به اشتراک بگذارند و مطالب را اقتباس کنند.

۱. مقدمه

نفوذ و تأثیرگذاری در روابط کشورها یک موضوع کلیدی است. اگر چه موضوع نفوذ در ایران سابقه دیرینه دارد؛ اما در سال‌های اخیر به شدت در ادبیات سیاسی مطرح شده است. برخی نقش بیگانگان در شکل‌دهی به تحولات داخلی را توهم تلقی می‌کنند، اما مطالعه وقایع تاریخی عکس این نظر را اثبات می‌کند. مقاله حاضر با هدف پرکردن خلاء شناختی پدیده نفوذ انگلیس در عصر قاجار تلاش دارد به این پرسش اساسی پاسخ دهد که: الگوی نفوذ انگلیس در ایران طی دوره قاجار چگونه بوده است؟. در این راستا اولین گام تعریف نفوذ است.

نفوذ در فارسی معادل رخنه، سرایت، داخل شدن یا اثر کردن در چیزی و یا اعتبار، توانایی و قدرت به کار رفته است. نفوذ به معنای رخنه‌ی تأثیرگذار در چیزی به شکل مثبت یا منفی است. نفوذ به مفهوم رخنه در اجتماع و گروه یا تأثیرگذاری در جهت تغییر افکار و اعمال برای تأمین اهداف نفوذ کننده است (جوهردهی، ۱۳۹۴: ۷). از نظر رابرت دال و بریکنر نفوذ، ناظر بر رابطه بین کنشگران به گونه‌ای که نیازها، خواست‌ها و ترجیحات یک یا چند کنشگر بر کنش‌ها یا تمایلات دیگران تأثیرگذار (دال و استاین بریکنر، ۱۳۹۲: ۵۶-۲۳). موضوعاتی مانند ارتباطات، اقتناع، شکل دادن به انگارها و نیت انتخاباتی در قالب مفاهیم عامی مانند نفوذ جای دارد.

نفوذ سازوکاری برای تعیین افکار و انگارها و چهارچوبی برای تحلیل عوامل و دسته‌بندی موضوعات برای دیگران است (Parsons, 1963:37) تبلیغات در معانی وسیع آن اعم از مذهبی، سیاسی و اقتصادی یکی از ابزارهای نفوذ است (Koppang, 2009:117). سیاستمداران و فعالان اقتصادی نفوذ را به عنوان یک الگو و در اشکال منسجم برای تغییر نظم مورد نظر و تحمیل ترجیحات و تأمین خواسته‌های خود بکار می‌گیرند. این الگو مبتنی بر بنیادهای ایدئولوژیک است و نیازمند زیرساخت‌هایی در آمار، اطلاعات و تفکر ملی است (Paul, 2013:1004).

استفاده از مذاکره، تطمیع مالی، ارتباطات پنهان و تبلیغات بخشی از ابزارهای و فنون اعمال نفوذ بر فرایند سیاستگذاری و قانونگذاری است (Lester, Siegfried, 2014, 1026). حجم روابط تجاری و تسهیل تجارت خارجی باعث ایجاد نفوذ بر روابط و سیاست‌گذاری سیاسی در روابط بین‌الملل خواهد شد در عین حال ارتباطات سیاسی و دسترسی به اطلاعات منجر به ایجاد نفوذ و تسهیلات در عرصه اقتصاد و روابط تجاری خواهد شد (Whitten, 2022: 2-4). نفوذ شکل دادن استفاده ترکیبی از علم، قدرت، سیاست، تجارت بین‌الملل و ایدئولوژی در مذاکرات و قراردادهای بین‌المللی برای شکل دادن به محیط بین‌المللی نیز تعریف شده است (Vogler, 1996). نفوذ در واقع یک منظومه از اقدامات و فنون متنوع، پنهان و آشکار با بکارگیری عوامل داخلی و خارجی در عرصه فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، نظامی و اطلاعاتی در جهت حضور، تأثیر گذاری، هدایت و تغییر ساختار اقتصاد سیاسی کشور هدف در جهت تأمین منافع در بلندمدت است.

از سوی دیگر نوسازی به معنای تجدید (مدرنیزاسیون) و تغییر سبک زندگی فرهنگی، اقتصادی و سیاسی سنتی به تبعیت از تحولات اروپا است که از ابتدای قرن ۱۹ در ایران شروع شد و توسط روشنفکران، تجار و عوامل خارجی به آن دامن زده شد. در این چارچوب اقدامات انگلیس برای نفوذ با زمینه سازی نظری در مورد ضرورت تغییر یا نوسازی و رفع موانع آن شروع شد. مستشرقان و کارگزاران انگلیسی ساختار اقتصادی اجتماعی ایران را در قالب استبداد شرقی و شیوه تولید آسیایی که بعدها با اقتصاد وابسته به نفت تداوم یافت ناکارآمد می دانستند (اجلالی، ۱۳۷۳: ۹۱). منتقدان این نظریه را ساده انگاری، ایدئولوژیک و مبتنی بر گزاره های پیشینی و اثبات نشده می دانند که تاریخ ایران آنها را به عنوان تنها راه نوسازی تایید نمی کند.

از این منظر، تحولات ایران در این دوران تابعی از روابط طبقات و گروه های اجتماعی، بازار، تشکیلات مذهبی، جایگاه ایران در نظام جهانی و نفوذ خارجی است. ایران در عصر قاجار از منابع متکثر قدرت و مشروعیت برخوردار بوده و قدرت پادشاه از سران قبایل، زمینداران، علما و بازرگانان متأثر بود. تعامل میان علما و حکومت باعث مشروعیت شاهان قاجار بود. به نظر گوینو «تجار با رعایت بنیه اقتصاد ایران، بسیار ثروتمند بودن؛ آنان از پرداخت مالیات و صدها عوارض دیگر معافند. مناسبات بین تجار، بنا بر رسوم قدیمی بر مبنای اتحاد و اطمینان بود. آنان نسب اشراف را به تمسخر می گرفتند؛ دولت برای آنان احترام بسیار قائل بوده و از آنان وام می گرفت (پهنادیان، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

در این چارچوب اگر چه نمی توان وجود معایب جدی در ساختار اقتصاد اجتماعی ایران را رد کرد اما نمی توان تعیین کنندگی جدی طرح های نفوذ انگلیس را نادیده گرفت. عیسوی با قبول ضعف ساختاری که تلاش های متجددینی مانند عباس میرزا ولیعهد و امیر کبیر را عقیم گذاشته بود مهمترین عامل تاثیر گذار در عقب ماندگی ایران را رقابت انگلیس و روسیه برای نفوذ در ایران می داند (عیسوی، ۱۳۶۳: ۲۳-۲۲). انگلیس با قبول استقلال ایران در ظاهر عملاً برای حفظ هند و منابع نفت معتقد به نفوذ سیاسی و اقتصادی بود (تیموری، ۱۳۹۱: ۱۴۲). نفوذ انگلیس در فرایند مواجهه با مدرنیزاسیون در ابتدای قرن ۱۹ ساختار اقتصاد اجتماعی ایران را پیچیده، هزینه تحول را افزایش، سرعت آن را کند و مانع بومی سازی نوسازی در ایران شد. علت نفوذ انگلیس در این دوره در رقابت ژئوپلیتیک با قدرت های بزرگ، حفاظت از هند و دستیابی به نفت نهفته بود. لذا سیاست خارجی انگلستان از ابتدای قرن ۱۹ در جهت نفوذ و تغییر ساختارهای اجتماعی، اقتصادی سیاسی بدون توجه به ریشه های تاریخی و فرهنگی آن در پوشش نوسازی بود (شیل، ۱۳۶۸: ۸۲) و این فرایند را با شیوها و اقدامات متنوعی به اجرا درآورد.

۲. روش‌ها و اقدامات نفوذ راهبردی انگلیس در ایران

۲-۱. بکارگیری شبکه‌ای از تجار بومی به منظور نفوذ اقتصادی (مؤلفه A)

بریتانیا برای ایجاد نوسازی یا تغییر مورد نظر خود از ابزارهای مختلف نفوذ استفاده می‌کرد. این کشور در ابتدا از طریق شبکه‌ای از نمایندگی‌های تجاری برای جمع‌آوری اطلاعات، دیپلماسی پنهان و ترویج طرفداری از انگلیس استفاده می‌کرد (روشن ضمیر، ۱۳۹۶: ۱۵-۱). کمپانی هند شرقی نزدیک به ۳۰۰ نماینده تجاری فعال در ایران داشت. تجارت با این کمپانی و نمایندگی آن مسیر کسب ثروت و دستیابی به مدارج سیاسی و دیپلماتیک در ایران بود. اعطای نمایندگی تجاری در بسیاری موارد به افراد با خواست انگلیس اعطا می‌شد. ابوطالب اصفهانی و سید عبدالطیف شوشتری از این نوع افراد بودند. ابوطالب در سفر تجاری به بریتانیا کتاب تحفه‌العالم را درباره ویژگی‌های سیاسی و اقتصادی انگلیس و علل پیشرفت آن کشور با شیدایی تمام برای تبلیغ سبک زندگی، قدرت‌نمایی، حامی‌پروری انگلیس نوشت. عبدالطیف با ستایش رونق اقتصادی بریتانیا آن را محصول تدبیر، عدالت، رعیت‌پروری و نظام پارلمانی می‌دانست. رایس سفیر انگلیس در ایران معتقد بود «اقدامات این دو تاجر به‌عنوان سر سلسله مکتب انگلیس خواهی نقش اساسی در بیداری ایرانیان داشت» (رایت، ۱۳۶۴: ۷۰-۱۵).

کارگزاران و مستشرقین با نگاه تحقیرآمیز به اوضاع اقتصاد اجتماعی تلاش زیادی برای تبلیغ سبک انگلیسی به تجار، مقامات سیاسی و مردم داشتند. اولین سفیر کمپانی هند شرقی با نام مهدی علی‌خان با هدف افزایش واردات کالا از، کاهش ۲۵ درصدی تعرفه، خارج کردن کالاهای روسی، جلوگیری از نفوذ فرانسه و تحریک فتحعلی شاه به مقابله با زمان شاه درانی وارد ایران شد. او ۶۰۰ هزار لیره برای تطمیع درباریان و شاه هزینه کرد و توسط حاج خلیل قزوینی طرف معامله کمپانی و شریک سرهارد فورد جونز که بعدها ملک‌التجار شیراز و نماینده سیاسی فتحعلی شاه در نزد کمپانی گردید، حمایت می‌شد. ملک‌التجار بعدی محمدنبی‌خان شیرازی بود که صاحب شرکت حمل و نقل و طرف تجاری دیگر کمپانی بود و در سال ۱۲۲۳/۱۸۰۸ حاکم بوشهر شد (رایت، ۱۳۶۴: ۷۸) این روند در تمام دوران قاجار تداوم داشت.

۲-۲. امضای قراردادهای تجاری با استفاده از حربه جنگ‌های ساختگی (مؤلفه B)

علاوه برداشتن شبکه‌ای از تجار وابسته امضای قراردادهای تجاری با ابزار تهدید و ایجاد جنگ‌های ساختگی از روش‌های انگلیس برای افزایش نفوذ بود. با تلاش نمایندگی‌های تجاری و سرجان ملکم نماینده کمپانی برای جلوگیری از حمله فرانسوی‌ها و افغان‌ها به هند و توسعه دسترسی به بازارها و راه‌های تجاری در مقابله با روس‌ها، از طریق تهدید به تصرف جزیره خارک با کمک بقایای خاندان زند بود که قرارداد تجاری و سیاسی ۱۸۱۲ بین ایران و انگلیس امضا شد.

انگلیس از شورش در مرزها برای سرگرم‌سازی و گرفتن امتیازات تجاری از ایران استفاده می‌کرد. چنانچه با تحریک فرزندان فتحلی شاه در زمان محمد شاه به بی‌ثباتی در غرب کشور دامن زد. همچنین دسترسی به بنادر شمالی و جنوبی کشور که با مخالفت فتحعلی‌شاه روبرو بود به بهانه جنگ هرات برای انگلیس ممکن شد (جعفری، دامن خشک: ۱۳۹۲: ۳-۱).

عباس میرزا به عنوان شاهزاده تجددطلب^۱، نوسازی را از طریق توسعه تجارت و اعزام دانشجو به انگلیس دنبال می‌کرد. اما مرگ مشکوک او روند نوسازی را به انحراف برد. وی به جای مسیر روسیه و قفقاز حجم تجارت با انگلستان را از طریق ترکیه و بندر طرابوزان به یک میلیون لیره رساند. صنعت پارچه‌بافی با ماشین‌الات انگلیسی در خوی و تبریز آغاز ولی با مرگ او و جدایی هرات در سال ۱۸۴۸ این روند متوقف شد (کرزن، ۱۳۶۲: ۶۷۳). عهدنامه ترکمنچای با حمایت عوامل اطلاعاتی انگلیس، غرامت و قرارداد تجاری جدیدی بر ایران تحمیل کرد که انگلیس براساس اصل دولتهای کامله‌الوداد از آن برخوردار شد. این روند باعث کاهش رقابت‌پذیری کالاهای ایرانی در مقابل کالاهای خارجی شد.

۲-۳. تسلط بر مسیرهای حمل و نقل استراتژیک و منابع طبیعی (مؤلفه C)

امضای قراردادهای تجاری، شروع تسلط بر مسیرهای تجاری و تغییر بافت اقتصادی و اجتماعی ایران بود. ساختار اقتصادی ایران از زمان صفویه در تامین نیازهای داخلی و صادرات موفق بود. تسلط بر راه‌های تجاری در شمال، جنوب، غرب و شرق عامل رونق اقتصادی ایران و اختلاف و جنگ با قدرت‌های بزرگ بود. قبل از استفاده از مسیر هند شهرهای اصفهان، تبریز، کاشان، شیراز، هرات، سیستان، باکو، تفلیس، بیرجند و بصره محل رفت و آمد تجار اروپایی بود. موقعیت ایران باعث شد کمپانی هند شرقی انگلیس، آموختن زبان فارسی را برای کارکنان کمپانی اجباری کند. کالاهایی چون ابریشم، شتر، گوسفند، پشم، فرش، ریواس، طلا، خشکبار، نفت، سنگ‌های قیمتی، سنگ مرمر و پارچه از ایران صادر می‌شد (باستانی‌پاریزی، ۱۳۷۸: ۱۱۸). این روند با اقدامات نفوذی انگلیس تداوم نیافت. تسلط بر مسیرهای تجاری خشکی و ضعف در ناوگان دریایی باعث شد ایران الگوی تجارت انگلیس را که بر مستعمرات تحمیل می‌شد را بپذیرد (میلر، ۱۳۹۰: ۲۰-۱۵).

انگلیسی‌ها ابریشم ایران را ۸ شلینگ می‌خریدند و در اروپا ۳۰ شلینگ می‌فروختند. انگلستان که تسلط بر راه‌های تجاری را از زمان صفویه شروع کرده بود آن را با استفاده از نمایندگی‌ها، جنگ و قراردادهای تجاری در سراسر ایران گسترش داد. تداوم این روند مستلزم نفوذ، تغییر و جلوگیری از استقلال ساختار اقتصادی و اجتماعی ایران بود. در ایران وسایل حمل و نقل مانند کالسکه، قطار و

^۱. دنیس رایت به عمد عباس میرزا را هم ردیف سایر عوامل و دوستان انگلیس آورده و نوسازی و تجدد را با انگلیسی خواهی مساوی دانسته است.

کشتی بخار(مهدوی، ۱۳۹۰: ۲۳-۲۰) نبود رودخانه قابل کشتی‌رانی (معتضد، ۱۳۶۶: ۲۵۰) باعث کاهش تجارت، افزایش هزینه‌های آن بود. بنابراین تسلط بر راه‌ها و تسهیل حمل و نقل برای افزایش رقابت‌پذیری کالاهای انگلیس ضرورت داشت. با این نگاه در سال ۱۸۸۹ از ۴۱۷ کشتی ورودی به بندر باطوم ۲۱۴ فروند آن انگلیسی بود که ۶۰۰ کالای این کشور را به این مناطق حمل می‌کردند (کرزن، ۱۳۶۲: ۱۰۷). به گفته سرجان ملکم:

«ابریشم، پشم کرمان، آهن، مس، قلع، غلات از منابع اصلی صادراتی ایران به دریای احمر، بصره، کشورهای عربی، سورات و بمبئی است. در صورتی که تعصبات مذهبی اجازه بدهد بهترین شراب می‌تواند به عنوان یک کالای ارزشمند صادراتی تولید شود. خشکبار، گوگرد، قالی که مقدار تولیدی آن در ایران به اندازه تولید جهان است، امکانات خوبی برای فعالیت اقتصادی است. خلیج فارس برای تجارت با هند مهم است. از این راه می‌توان با عربستان نیز روابط تجاری برقرار کرد. همچنین از راه دریایی خزر با روسیه و از راه خشکی با ترکیه، کابل و بخارا امکان تجارت وجود دارد» (مهمید، ۱۳۶۱: ۱۳۹-۱۳۸).

۲-۴. قاچاق اسلحه، مبارزه با تجارت برده و دزدی دریایی (مؤلفه D)

قاچاق اسلحه، دزدی دریایی و ناتوانی ایران در برپایی یک ناوگان دریایی روش و بهانه خوبی برای حضور مداوم انگلیس در سواحل جنوبی ایران بود. اسناد زیادی وجود دارد که انگلیسی‌ها از دزدان دریایی برای تضعیف دولت ایران استفاده می‌کردند (وادالا، ۱۳۵۶: ۷۳). قاچاق اسلحه از قرن ۱۶ با حضور کشورهای اروپایی در خلیج فارس رواج یافت. در دوره قاجار کنسولگری بریتانیا در بوشهر نقش اصلی در قاچاق اسلحه برای حفظ هندوستان، تسلط بر اقیانوس هند و خوانین طرفدار انگلیس داشت. اسلحه توسط کارخان‌ها، تجار و کشتی‌های انگلیسی ساخته، خرید و فروش و حمل می‌شد. در برهه‌هایی هم که تجارت اسلحه توسط دولت ایران ممنوع می‌شد توسط انگلیس انجام می‌شد (برومند، ۱۳۸۱: ۸۶-۷۵).

۲-۵. تلاش برای سرمایه‌گذاری اقتصادی در ایران و تجزیه بخش‌هایی از ایران (مؤلفه E)

کارگزاران انگلیس ضعف ساختار اقتصادی را در عدم توسعه ایران برجسته می‌کردند در حالی که خود در تضعیف آن نق داشتند. کرزن می‌نویسد:

«ایران به هیچ وجه قادر به استفاده از موقعیت جغرافیایی خود در جهت رونق اقتصادی نیست. تاسیسات زیربنایی محدود است. در هیچ کجای دنیا اینگونه ظرفیت‌های اقتصادی نادیده گرفته نشده است. انگلستان به دنبال نوین کردن شیوه تولید است ولی سستی و اکراه ایرانیان مانع این

کار است." در این چارچوب انگلیسی‌ها برای تامین اهداف خود در رقابت با روس‌ها به دنبال سرمایه‌گذاری و احیای شبکه آبیاری قدیمی سیستان از طریق آب هیرمند بودند. طرح افسران انگلیسی کشیدن راه‌آهن به زاهدان و اجاره این سرزمین از ایران بود، این موضوع مورد حمایت وزیر مختار وقت درموندولف و حکومت هند بود. ولی به دلیل رقابت روس‌ها، هزینه آن و فقدان اطلاعات کافی، محل اختلاف بود. بریتانیا در رقابت با روس‌ها به گفته افسرانی مثل سایکس نباید از صرف پول در جنوب غربی و رود کارون خوداری می‌کرد. در سال ۱۸۶۲ با تلاش مشیرالدوله و تبلیغات ملکم خان ناصرالدین شاه با عبور خط تلگراف لندن به هندوستان از خاک ایران و تعیین حدود مرزی ایران، افغانستان و هندوستان به ریاست گلد اسمیت که منجر به جدایی بخشی از سیستان شد، موافقت کرد» (گریوز، ۱۳۷۹: ۳۰).

شناسایی ظرفیت‌ها و تردید در سرمایه‌گذاری در سیستان تا اواخر قرن نوزده ادامه داشت. با این وجود تجارت با انگلیسی‌ها در سیستان از ۵ به ۱۵ میلیون روپیه رسید. تجارت از ۱۹/۴ لک در ۱۹۱۱ به ۲۴ لک در ۱۹۱۴ رسید این امر کارشکنی روس‌ها را برانگیخت (گریوز، ۱۳۷۹: ۳۵-۲۵). روس‌ها عهدنامه تجاری ۱۹۰۳ را با ایران امضا و به مانع تراشی در سیستان پرداختند. انگلیس با حمایت از خوانین محلی به تجزیه سیستان و بلوچستان و نه آبادانی آن کمک کرد. روندی که نظام آبیاری این منطقه را با قرار دادن سرچشمه هیرمند در آن سوی مرزها به صورت اساسی از بین برد. تا سال ۱۸۶۷ در گیلان سالانه تا ۲۰۰۰ عدل ابریشم تولید می‌شد که صادرات آن یک میلیون لیره درآمد داشت. ولی تا سال ۱۸۸۶ تولید آن به ۱۲۳ هزار لیره رسید. با ورود انگلیسی‌ها کرم ابریشم دچار آفت ماسکاردین شد. کشت توتون، تنباکو و خشخاش ایچ شد که عمده‌ترین خریدار آنها بریتانیا بود (کرزن، ۱۳۶۲: ۴۹۱-۴۸۱). جایگزین تنباکو، خشخاش و پنبه به جای ابریشم بخشی از تغییر ساختار اقتصادی بود.

۲-۶. سازماندهی نظام پولی ایران به شکل نوین (مؤلفه F)

تسلط بر نظام مالی کشور یکی دیگر از روش‌های انگلیس برای نفوذ بود. به گفته کرزن:

«داستان مسکوکات ایران مانند سایر کشورهای شرقی سرگذشت تنزل ارزش و دال بر زبونی و خواری است که اصلاح کامل آن برای تجدید حیات اقتصادی مملکت ضروری است. دولت باید نظم کهنه اداری را کنار بگذارد. سیستم اقتصادی و ضرابخانه باید تحت اصول و نظارت اروپایی‌ها باشد. ولی این امر با مقاومت روبرو است. در ایران افکار جدید و طرز صحیح کار با تأخیر و تانی بسیار نفوذ می‌کند. برای این کار باید افکار حکومتی و سنتی دچار تغییر انقلابی شود» (کرزن، ۱۳۶۲: ۶۵۲).

این روند به ایجاد بانک شاهنشاهی توسط انگلیسی‌ها و گرفتن امتیاز چاپ اسکناس منجر شد.

۲-۷. اعزام دانشجویان به خارج و تربیت نیروهای وابسته (مؤلفه G)

یکی از اقدامات انگلیسی‌ها برای تحول افکار جذب دانشجویان از طبقات اشراف، هیات حاکمه و تجار بود. عباس میرزا از سرهارد فورد جونز نماینده کمپانی هند شرقی خواست کرد زمینه تحصیل افراد اعزامی از ایران را فراهم کند. عمده دانشجویان به تحصیل رشته‌های فنی و مهندسی پرداختند. برخی دانشجویان مانند ناصرالملک که بعدها نیابت سلطنت احمد شاه شد از دربار بود. جیمز ملکم فرزند یکی کارگزاران کمپانی هند شرقی در بوشهر بود که با حمایت عبدالله ساسون بانک‌دار انگلیسی اعزام شد. ملکم خان فرزند میرزا یعقوب ارمنی مترجم سفارت روس و مامور اطلاعاتی انگلیسی‌ها، پسر شوقی هادی افندی بهایی و میرزا صادق که توسط میرزا ابوالحسن خان ایلچی به لرد آبردین معرفی شد از جمله افراد اعزامی بودند. سرهنگ داریسی نیز ۱۰ جوان دیگر را برای تحصیل به فرنگ انتقال داد.

در ابتدا برای جلوگیری از حساسیت انگلیسی‌ها به تحصیل دانشجویان ایرانی در انگلیس رغبت نشان ندادند اما لرد ولزلی و فورد جونز معتقد بودند:

«اگر بریتانیا بدنبال نفوذ بلندمدت است باید جذب و پذیرایی از دانشجویان را یک هدف ملی بداند. تلاش می‌شود فرستادگان اصیل و میادی آداب ایرانی بمانند تا به عنوان مامور قابل استفاده باشند. سرهنگ داریسی بدنبال ساختن دوستانی برای انگلیس از این افراد بود.»

تمام افراد اعزامی نگاهی تحسین‌آمیز به فرنگ داشتند و مقهور و مسحور آن بودند. برخی با دختران انگلیسی ازدواج کردند (رایت، ۱۳۶۴: ۱۵۰-۱۴۷). جعفرحسینی یکی از دانشجویان در نامه‌ای به دوست انگلیسی خود می‌نویسد:

«بانوی عزیز نمی‌دانم چگونه احساس تأسف عمیق خود را از اینکه این کشور سعادت‌مند را ترک می‌کنم بیان دارم. شما را از علاقه صمیمانه خود نسبت به موسسات بیشمار این کشور مطمئن می‌سازم. ستایش برای مشورت‌خانه مقتدر، سرچشمه قوانین خوب و حکیمانه، مایه اعجاب جهان، حامی آزادی حقیقی، پیشرفت در علوم و صنایع.»

رایت ایرانیان اعزامی را پرچمدار تجدد و نوسازی ایران و رابطان مفیدی برای بریتانیا در دربار و در مقابل علما می‌دانست (رایس، ۱۶۷-۱۵۰).

۲-۸. ایجاد تشکیلات فراماسونری و فراما سونرها (مؤلفه H)

فراماسونری یکی دیگر از شیوه‌های مؤثر انگلیسی‌ها برای تربیت عوامل خود، تغییر افکار و نفوذ در ساختار اقتصادی اجتماعی و سیاسی ایران بود. انگلیسی‌ها تلاش زیادی در ایجاد فراماسونری و جذب عناصر مؤثر ایرانی داشتند این پدیده از دوره فتحعلی شاه به‌عنوان ابزار سیاست خارجی بریتانیا

ظهور کرد. از نظر آنها فراموشخانه مبلغ آزادی و دموکراسی ملل ستم دیده به سبک انگلیس بود. اما راعین معتقد است ارتباط مستقیمی میان فراموسونرها، سرمایه‌داران، بانکها و صنایع و انقلاب بورژوازی وجود دارد. سرمایه‌داران از ماسون‌ها حمایت می‌کردند و سیاست‌مداران از منافع سرمایه‌داران. فراماسونری بین‌الملل برای دستیابی به منافع سرمایه‌داری فراتر از نژاد و ملت عمل می‌کرد(راعین، ۱۳۵۷: ۱۳۴).

فراماسون‌های معروف نقش مهمی در نوسازی مورد نظر انگلیس بازی کردند. بنیانگذار فراماسونری در ایران میرزا ملکم خان بود او با ایجاد فراموشخانه و بعدها مجمع آدمیت ظاهرا به دنبال ایجاد حکومت قانون، اصلاحات اداری، کسب درآمد بیشتر، نوسازی ارتش، ایجاد راه خاکی، راه آهن، بانک و کارخانه با جذب سرمایه‌گذاران خارجی بود. ملکم به دنبال پروتستانیسیم اسلامی بود و معتقد بود مذهب باید با دینی که ساخته انسان است، تعدیل شود. او طرفدار دین انسانیت بود و به علما به عنوان قشر فئاتیک جامعه ایران حمله می‌کرد(طباطبایی، ۱۳۲۷: ۵۲-۵۱). از جمله اقدامات او واگذاری امتیاز کشتی‌رانی در رودخانه کارون بود که به بهانه جلوگیری از نفوذ روس‌ها به برادران لنینج واگذار شد(کرزن، ۱۳۶۲: ۲۹۵). او در اعطای امتیاز توتون و تنباکو، تاسیس بانک شاهی و عملیات صرافی در ایران با مشارکت تمام بانک‌های انگلیس و امتیاز ساختن راه از تهران به سواحل جنوبی ایران نقش داشت(راعین، ۱۳۵۷: ۲۹۳).

علمای مذهبی فراماسونری را ابزاری برای نفوذ و ترویج تمدن غرب می‌دانستند و سفرای خارجی ساکن ایران هدف فراموشخانه و مجمع آدمیت را تغییر بنیاد حکومت می‌دانستند. در بحبوحه جنگ هرات نماینده دربار قاجار برای مذاکره با انگلیس میرزا ابوالحسن خان ایلچی بود. رسیدن به مقام استاد اعظم فراماسونری، امضای قرارداد تجاری ۱۸۴۱ در قبال دریافت کمک مالی ۲۰۰ هزار تومانی از بریتانیا و تلاش ظاهری برای نوسازی ارتش معروف است. هزینه سفر میرزا به اروپا و حقوق ماهانه ۱۵۰۰ روپیه‌ای وی از بودجه سری کمپانی هند شرقی پرداخت شد. میرزا و سرگوراولی نقش مهمی در امضای معاهده مفصل و گلستان و جدایی سرزمین‌های شمالی داشتند. مکنیل وزیر مختار انگلیس در مورد او می‌گوید:

«فریه جان حالا وزیر امور خارجه است و ترتیب کار را بدون یک کلمه نامطبوع داد»(رایت،

۱۳۶۴: جلد اول ۱۲۸ ۱۱۲).

از دیگر فراماسونرها معروف فرزندان فتحعلی شاه بودند که با کمک عوامل انگلیس از ایران فرار کردند. عضویت آنها در فراماسونری با ضمانت ابراهیم خان کلاتر صدراعظم انجام شد (رایت، ۱۳۶۴: جلد اول ۱۴۰-۱۱۱).

جعفرخان مشیرالدوله صدراعظم ناصرالدین شاه پس تحصیل مهندسی به جرگه فراماسونرها درآمد. در سال ۱۸۵۸ ملکم خان کتابچه‌های غیبی را به کمک وی نوشت. او طرفدار مشارکت

اقتصادی و سرمایه‌گذاری انگلیس در ایران بود. مشیرالدوله پس از برکناری آقاخان نوری به همراه ملکم خان مامور به تأسیس شورای دولتی شد. کتاب تنظیمات او منجر به ایجاد شورای دولتی شد. انگلیسی‌ها علماً را مخالف اصلاحات مشیرالدوله می‌دانستند که به دنبال نوسازی نظام کهنه اقتصادی و سیاسی با کمک انگلستان به عنوان یک کشور صنعتی و منبع سرمایه بود (رایت، ۱۳۶۴، ج ۲: ۲۳۰). از نظر او اعطای امتیازات اقتصادی به خارجی‌ان در قبال منابع مالی اندک نوسازی اقتصادی بود. امتیازات اقتصادی نیم بند به بهای از دست رفتن استقلال اقتصادی و سیاسی بود.

در سال ۱۸۶۰ با تلاش جعفرخان و میرزا ابوالحسن خان با اتحاد کابل و قندهار، افغانستان از ایران جدا شد. در مقابل اقساط موقوفه کمک سالانه انگلیس به ایران طبق قرارداد ۱۸۱۴ که ۲۵۰ هزار هزارتومان بود، تداوم یافت. قرار شد برای تجهیز ده‌هنگ نظامی تجهیزات و پول در اختیار ایران قرار گیرد. اما به بهانه‌های مختلف انجام نشد. قرارداد نفت داری و تأسیس مدرسه علوم سیاسی نیز توسط نصرالله مشیرالدوله فراماسونر امضا شد. مدرسه علوم سیاسی با تبلیغ قدرت انگلیس فرزندان اشراف قاجار را به عنوان دیپلمات‌های وطن‌رست پرورش می‌داد. معلمین این مدرسه: ایران را به خزه و انگلیس را به دیواری که خزه به آن چسبیده تشبیه می‌کردند. این مدرسه شاگردان مطیع و بی‌سواد را در وزارت خارجه و شرکت نفت رشد می‌داد (راعین، ۱۳۵۷: ۴۵۳). یکی دیگر از فراموسون‌های مشهور میرزا حسین‌خان سپهسالار دومین صدراعظم ناصرالدین شاه بود. راولینسون کنسول انگلیس در مورد او می‌گوید:

«در تمامی مسائل نفوذ موفقیت‌آمیز صدراعظم که برای احیای مملکت ایران طرح شده منافع ایران و انگلستان را توأم دنبال می‌کند» (رایت، ۱۳۶۴، جلد دوم).

۲-۹. جلوگیری از نوسازی بومی و حذف سیاستمداران ملی (مؤلفه I)

حمایت انگلیسی‌ها از فراماسونری، پروتستانیسم، بابی‌ها، بی‌ثباتی و حضور شرکت‌های انگلیسی در پوشش نوسازی در حالی انجام می‌شد که اقدامات کسانی مانند قائم مقام فراهانی و امیرکبیر را برای احیای ساختار اقتصاد سیاسی ایران تحمل نمی‌کردند. در دوران قائم مقام فراهانی فرقه‌های اسماعیلیه یزد، فتنه تراکمه، فتنه امرای خراسان، باب، ازبک‌ها و افغانستان ایجاد شد. اداره اطلاعات نیروی قزاق این شورش‌ها را به تحریک فراموشخانه و سفارت انگلیس نسبت می‌داد (راعین، ۱۳۵۷: ۳۸-۱۲). فرقه‌های مانند بهایت ابزار جمع‌آوری اطلاعات و خشونت و نفوذ انگلیس بود. امیرکبیر محمد علی باب را اعدام کرد. با نشر روزنامه وقایع اتفاقیه، صنعت چاپ را ایجاد کرد. نظام مالیاتی را اصلاح کرد (آدمیت، ۱۳۲۴: ۳۶۸). حمایت از تولیدکنندگان داخلی، دعوت از استادکاران خارجی به جای اعزام دانشجو، کاهش حقوق شاهزادگان، ایجاد سد، ایجاد سربازخانه و تولید سلاح، تأسیس

درالفنون، تربیت استادان در زمینه داروسازی و معدن، نظارت بر کشتی‌رانی در جنوب از جمله اقدامات امیر کبیر و علت قتل او بود.

۲-۱۰. تأثیر گذاری بر ذهنیت سیاست‌گذاران (مؤلفه J)

انگلیسی‌ها با استفاده از زمینه‌های تجددخواهی و تشویق شاه به مسافرت به فرنگ و آشنایی با تحولات سعی در هدایت فرایند نوسازی داشتند. در سال ۱۸۷۳ جوزف ویلکن پزشک ناصرالدین شاه، رونالد تامسن برادر وزیر مختار انگلیس، میکائیل برادر ملکم خان مشوق و همراه ناصرالدین شاه در سفر فرنگ بودند. سوغات اولین سفر شاه حمایت از اقلیت‌ها مذهبی، ساخت هتل جدید، تأسیس باغ وحش، رواج دامن‌های توری کوتاه برای زنان اندرونی، رقص باله، مبل‌های فرنگی و ظروف چینی بود. کرزن می‌نویسد:

«بین سال‌های ۱۸۴۸ تا ۱۸۹۱ پیشرفت‌های بارزی در احراز اسباب تمدن، فرهنگ، آسایش و امنیت در ایران ملاحظه می‌شود. از نظر وی کم شدن پوشش زنان اندرونی شاه نشانه‌ای از پیشرفت محسوب می‌شود» (کرزن، ۱۳۶۲: ۴۴۲-۴۰۵).

نتیجه دیدار ناصرالدین شاه از کارخانه کشتی‌سازی و نساجی قرارداد تنباکو و رویتر بود که حیات اقتصادی ایران را به انگلیس واگذار می‌کرد. امتیاز احداث راه آهن در سراسر کشور، نظام آبیاری و توسعه آن، معدن، ایجاد بانک، خطوط تلگراف و کارخانه در مقابل شش میلیون لیره وام پنج درصد به بارون جولویوس رویتر داده شود. به گفته راولینسون و کرزن باور این موضوع برای انگلیس سخت بود. این قرارداد سرآغاز دادن امتیاز به روس‌ها نیز بود. ملکم خان برای این قرارداد ۲۰ هزار لیره حق دلالی گرفت. در سفر سوم ناصرالدین ملکم در مقابل ۱۰۰۰ لیره امتیاز تأسیس لاری را برای انجام قرعه‌کشی و فروش بلیط‌های بخت‌آزمایی و قمار در ایران دریافت کرد. این امتیاز با مشارکت ۳۵۲ شرکت در مرکز مالی لندن امضا شد که با مخالفت علما، تجار، برخی از دیوانسالاران و روشنفکران هر دو امتیاز لغو شد (آبادیان، ۱۳۸۳).

۲-۱۱. ایجاد اختلاف و درگیری میان نیروی‌های اجتماعی (مؤلفه K)

در این دوره جامعه ایرانی تحت تأثیر هر دو هویت بومی و مدرن قرار داشت. از یک سو بخش عمده‌ای از الگوهای تجدد الهام می‌گرفتند. این ادبیات که اغلب در خارج انتشار می‌یافت، نهادها و سبک زندگی سنتی را مورد انتقاد قرار می‌داد و خواستار تغییر بود. روشنفکرانی مانند مستشارالدوله از قرآن انتقاد می‌کردند و قوانین فرانسه را که با توافق دولت و ملت نوشته می‌شد برتر می‌دانستند. او با سفر به انگلیس کتاب یک کلمه را نوشت و سرمایه‌گذاری شرکت‌های انگلیسی را تشویق

می‌کرد (حائری، ۱۳۸۱: ۵۰-۳۰). اما برای انگلیس نه قانون خواهی مردم بلکه تبدیل ایران به یک کشور پیرامون و تضعیف نفوذ روسیه مهم بود (آبادیان، ۱۳۸۳: ۱۰). از سوی دیگر تعلیم و تربیت تحت کنترل علما بود. نمایش‌های مذهبی «تعزیه» مورد علاقه‌ی همه‌ی گروه‌ها بود و شاهان قاجار از آنها پشتیبانی می‌کردند. فرهنگ اسلامی در مردم نیرومندتر از فرهنگ درباری یا نوشته‌های مدرن بود. نفوذ خارجی باعث ایجاد شکاف و تعارض میان نیروهای وابسته نظم سنتی و جدید شد.

انگلیس برای تامین اهداف و توجیه اقدامات استعماری خود سعی در دامن زدن به شکاف‌ها، تبدیل آن به رویارویی خشونت‌آمیز برای جلوگیری از انسجام و تعامل طبیعی میان نیروهای اجتماعی بخصوص در مشروطه داشت. فرقه سازی، روشنفکری وابسته و تشکیلاتی ناشی از آن مانند کمیته مجازات ایزد بی‌ثباتی و آشوب در ایران و حذف مخالفان انگلیس بود. بریتانیا اعتقادی به استقلال ایران توسط نیروهای وابسته به دو جریان مدرن یا سنتی نداشت بلکه از عوامل نفوذی خود حمایت میکرد چنانچه محمود محمود می‌نویسد:

«احزاب و مجامع سرّی مانند علف هرزه از هر گوشه سر بلند می‌کنند. کار مملکت به دست اراذل و اوباش افتاده؛ همان محافل سرّی که اسباب انقلاب فرانسه و فتنه و آشوب سایر ممالک را به سود خویش فراهم کردند. محافل، اسباب هرج و مرج و فتنه و فساد را در ایران فراهم کردند و آن را نهضت ملی خواندند. نام این آشوب را باید آشوب فتنه‌انگیزان نامید که محافل سرّی به سود لژنشینان انگلیس برپا کردند که روس‌ها را دفع کنند» (محمود، ۱۳۵۳: ۴۰).

نهضت مشروطه با ایدئولوژی لیبرال، حمایت روشنفکران به دنبال دستیابی به عدالت، برابری آزادی و استقلال بود ولی به دلیل نفوذ خارجی و افزایش اختلاف، به حاکمیت مردم نینجامید (فتحی، ۱۳۸۳: ۲۰۵) و علی‌رغم تدوین قانون اساسی مناسبات به شکل مردم‌سالارانه در نیامد (کوهستانی‌نژاد، ۱۳۸۳: ۳۳-۳۲) مقاومت علما در مقابل مشروطه غربی به شهادت شیخ فضل الله نوری و تبعید سید عبدالله بهبهانی ختم شد. آخوند خراسانی و آیت‌الله مازندرانی از طلاب، تجار و کسبه در مقابله با (فتحی، ۱۳۸۳: ۲۰۵) روشنفکران غرب‌گرا چون تقی زاده و فراماسون‌ها حمایت می‌کردند (کاشانی، ۱۳۶۲: ۴۱۸). این روند با ترور سید عبدالله بهبهانی، کشتار مجاهدان و مرگ مشکوک آخوند خراسانی به تسلط افراطیون سکولار انجامید (حقانی، ۱۳۸۷: ۳۰۷).

حل مشکلات اقتصادی از طریق اصلاحات راه به جایی نبرد. استبداد داخلی و استعمار خارجی مشروطه را به شکست کشاند (احمدزاده، ۱۳۹۰: ۱۳-۱). تلاش مشروطه خواهان برای تاسیس بانک ملی با کارشکنی‌های انگلیس ناکام ماند. توسعه بانک شاهنشاهی و بانک استقراضی ایران باعث تسلط بر بازار پول کشور شد. در ۱۹۱۱ بانک شاهی وامی به مبلغ ۱/۲۵۰۰۰۰ با وثیقه گمرکات جنوب به دربار پرداخت کرد (آبادیان، ۱۳۸۳: ۵۶۴). این موضوع حکومت را در وضعیتی آسیب پذیر قرار داد و مانع جدی برای استقرار مشروطیت واقعی بود (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۸۰-۳۷۳). بعد از مشروطه بیماری‌های همه گیر نظیر وبا و قحطی و سوء تغذیه رایج شد مجالس مشروطه در تصویب بودجه

کشور ناتوان بودند و حداکثر می توانستند برخی بودجه های جزیی را تدوین کنند (مردیها، ۱۳۷۹: ۷۸-۷۴).

۲-۱۲. تغییر ساختار اقتصادی و شکل گیری وابستگی (مؤلفه L)

با این تفصیل تربیت نخبگان سیاسی و مشاوران شاه، ایجاد شورش و فرقه سازی و جنگهای تحمیلی، ترور و قتل نخبگان غیر وابسته، ایجاد فراموسونری، تسلط بر مسیرهای تجاری، تشویق اصلاحات شتابزده و بی ریشه مانع اساسی رویاروی طبیعی ساختار سنتی ایران با مدرنیسم و بومی سازی آن بود. امتیازات راه رخنه سرمایه خارجی بود. عصر قاجار عصر امتیازات شد. خزانه دولت از مالیات کشاورزی تامین می شد که با سفرهای شاه فشار زیادی را متحمل می شد. خزانه خالی از زمان فتحعلی شاه به تنزل شدید ارزش تومان، افزایش قیمت ها، کمبود پول و افزایش معاملات با نرخ بسیار بهره بالا منجر شد. با کاهش تولید ارزش پول کشور پیوسته در حال کاهش بود (فراهانی، ۱۳۷۸: ۱۲۳).

شیوع بیماری مشکوک ماسکاردین در سال ۱۸۷۳ صنعت ابریشم را نابود کرد ولی مالیات کاهش نیافت (عیسوی، ۱۳۶۳: ۳۵۵). کشت گسترده تنباکو و برنج جایگزین ابریشم شد. از ۱۸۴۰ تنباکو به عنوان یک کالای مهم صادراتی به انگلیس، هند، عثمانی و مصر صادر می شد (دوید، ۱۳۷۱: ۱۳-۱۴). صادرات خشکیار از ۳ درصد کل صادرات در ۱۲۶۸ به ۱۸ درصد در سال ۱۲۸۹ رسید. تلاش دولت برای افزایش حجم صادرات برای کاهش کسری تراز بازرگانی بود (تره زال، ۱۳۶۱: ۶۳). صادرات مواد غذایی به کمبود و قحطی منجر شد. فناوری پایین تراز تجاری به نفع روسیه و انگلیس تغییر داد. با افزایش واردات کالاهای ورشکسته شدند و بازرگانان ایرانی به دلال کالاهای خارجی تبدیل شدند (فلور، ۱۳۶۸: ۱۷۸-۱۷۶). صادرات منسوجات با تاسیس کارخانه نساجی انگلیس در هند به واردات تبدیل شد. واردات کالاهای مستعمراتی بویژه چای و شکر افزایش یافت. ایران از صادرکننده حبوبات به وارد کننده تبدیل شد (عیسوی، ۱۳۶۳: ۱۰۸). سرمایه داران ایرانی به تولید پنبه، تریاک و توتون به عنوان خام اقتصاد جهانی روی آوردند که مانع انباشت سرمایه بود (عیسوی، ۱۳۶۳: ۷۱).

بازرگانان ایرانی در برابر سلطه خارجی و استبداد داخلی تسلیم شده یا مهاجرت می کردند (فیوضات، ۱۳۷۴: ۱۲). به گفته زین العابدین مراغه ای «طبقه تجار اصلاً در خیال ترقی تجارت و توسعه اداره آنان نیستند. در تمام تهران یک کمپانی و شرکت برای ترویج امتعه و محصولات مملکت تشکیل نیافته، چرا تجار کارخانه چیت سازی و شمع سازی و قندسازی دایر نمی کنند؟ اینان تاجر نیستند. مزدوران فرنگ و دشمن وطن هستند؛ پول کشور خارج و اجناس آنان را وارد می کنند» صنایع بومی مانند نساجی، زربافی، خرازی و جبه داری متروک شدند و بیکاری و

کاهش دستمزد را بدنبال داشت. کشاورزی ضعیف و فتودال‌ها دهداری خود را با احتیاجات بازارهای خارجی منطبق می‌کردند. آنها به دنبال افزایش محصول بودند ولی نه با بهبود فن آوری بلکه با استثمار کشاورزان (کوفسکی، ۱۳۴۴: ۱۲). دولت به دلیل کسری بودجه بدنبال استفاده از قرضه خارجی با ضمانت درآمدهای گمرکات روی آورد (شاهدی، ۱۳۷۵: ۴۳-۳۷). بهترین راه برای به تعویق انداختن بازپرداخت اقساط سررسید شده، دادن امتیازات جدید مانند واگذاری امور مالی به کمیسیون روسی، انگلیسی و بلژیکی بود (اشرف، ۱۳۴۷: ۱۲۶-۱۲۴). وام‌های خارجی از سال ۱۹۰۰ م با رقابت قدرت‌های خارجی و توطئه‌های داخلی احساسات مذهبی و اجتماعی را تحریک کرد (لمبتون، ۱۳۷۵: ۳۸۰). از میان رفتن استقلال سیاسی، مالی، نابودی هر کوششی در جهت اصلاح امور اقتصادی و سیاسی، بروز بیماری‌های خطرناک و قحطی‌های طبیعی و مصنوعی، از میان رفتن کارگاه‌های کوچک و صنایع بومی در رقابت با صنایع اروپایی، عدم وجود راه‌های مناسب ارتباطی، فساد درباریان و شاهزادگان قاجار، فرار دهقانان از روستاها و مهاجرت‌های دسته‌جمعی به کشورهای هم‌جوار نتایج حاصل از نفوذ و نوسازی تحمیلی در این دوران بود.

۳. پیشینه تحقیق

روشن ضمیر (۱۳۵۶) در مقاله خود با عنوان نفوذ سیاسی انگلیس در دربار قاجار و رقابت با سیاست فرانسه در ایران به بررسی موضوع‌های مانند توجه فتحعلی شاه به تحولات جهان، اشتیاق او به دستاوردهای علمی و فناوری، جایگاه هند در تأمین منافع امپریالیستی انگلیس و کمپانی هند شرقی، جایگاه افغانستان و روسیه همچنین تلاش آنها برای جمع‌آوری اطلاعات و نفوذ در ایران با اعزام کارگزاران سیاسی، بازرگانی از ابتدای قرن نوزدهم پرداخته است.

طباطبایی (۱۳۸۰) در کتاب خود با عنوان «نفوذ فراماسونری در مدیریت نهادهای فرهنگی» تلاش کرده است میزان و کیفیت نفوذ جریان فراماسونری در نهادهای فرهنگی و آموزشی ایران، به ویژه آموزش و پرورش و دانشگاه‌های تهران و شیراز را روشن سازد و تأثیر این مسئله بر تربیت نیروی انسانی تبیین کند.

زمانی (۱۳۸۳) در پژوهش خود با عنوان نقش انگلیس در انعقاد معاهده سرحدی ۱۹۳۷ (ایران و عراق) با تأکید بر نقش نفت، نفوذ شوروری و اهمیت خلیج فارس همچنین نقش نفوذ انگلیس را در معاهده سرحدی ۱۹۳۷ (ایران و عراق) و حذف حاکمیت ایران بر اروند رود بررسی کرده است.

مستغاثی (۱۳۹۴) در مقاله‌ی خود با عنوان نفوذ فرهنگی به روایت اسناد لانه جاسوسی آمریکا در ایران» با کاربست نظریه قدرت نرم اسناد مربوط به شخصیت‌های وابسته و کارگزاران آمریکا را که تلاش داشتند از ظرفیتهای دانشگاه و فضای آموزشی کشور برای نفوذ غرب استفاده نمایند مورد مطالعه قرار داده است.

مرکز اسناد انقلاب اسلامی (۱۳۹۵) کتابی با عنوان «مدارس جدید و نفوذ فرهنگی غرب در ایران» منتشر ساخته که به بررسی مسئله‌ی تهاجم فرهنگی در تاریخ ایران پرداخته است و سعی دارد با بررسی عملکرد شخصیت‌های مختلف تأثیرگذار بر آموزش و پرورش در دوران قاجار چگونگی عملکرد استعمارگران را در عرصه فرهنگ نشان دهد.

زینلی و دیگران (۱۳۹۷) با تأکید بر موقعیت استراتژیک خلیج فارس در طول تاریخ به علل رقابت بین‌المللی انگلستان و روسیه در سده‌ی نوزدهم و اوایل سده‌ی بیستم پرداخته است. موقعیت ژئوپلیتیک خلیج فارس و نزدیکی آن به هند، باعث گردید که انگلستان و روسیه برای حفظ منافع سیاسی و نظامی خود به رقابت جدی و نفوذ با یکدیگر بپردازند، که به تسلط انگلیس بر منطقه و خروج روس‌ها در سال ۱۹۰۷ منجر شد.

بهرامی و طالعی حور (۱۳۹۶) در مطالعه خود با روش تحلیلی و توصیفی با تأکید بر راهبرد نفوذ آمریکا و امیدواری این کشور از زمان توافق هسته‌ای بین ایران و گروه ۵+۱، تلاش می‌کند ابعاد مختلف این راهبرد و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران را تبیین کند.

علویان و محمدی‌راد (۱۳۹۶) با تأکید بر اهمیت سیاست‌ورزی متأثر از محاسبات نخبگان سیاسی جامعه به روش توصیفی تحلیلی «نفوذ» قدرتهای بزرگ در بین نخبگان داخلی را با هدف تغییر محاسبات آنها و تغییر هویت مستقل به عنوان تاکتیک‌های تأثیرگذار بررسی کرده است.

گوهری مقدم و کیانی مجاهد (۱۳۹۷) از دریچه نظریه سیستم‌ها به مسئله نفوذ نگریسته و تأثیر این موضوع را بر سطوح فردی، اجتماعی و سیاسی جامعه مطالعه کرده است. آنها با روش توصیفی-تحلیلی نشان می‌دهند که نفوذ، سیستمی عمل می‌کند. ابزارهای نفوذ به عنوان سیستم فرعی متشکل از دیپلماسی (سنتی و غیرسنتی)، تهدید، تطمیع و ترغیب است.

افتخاری و کیانی مجاهد (۱۳۹۸) با روش «تحلیل محتوا»، مولفه‌های نفوذ در اندیشه امام خمینی را مطالعه کرده و با بهره‌گیری از الگوی فلسفی-منطقی به تبیین علل مادی، فاعلی، صوری و غائی نفوذ پرداخته که به دنبال تأثیرگذاری تدریجی و استحاله نظام اسلامی از عناصر مولد قدرت می‌باشد.

سلطانی (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان تاکتیک‌های نفوذ دشمن از منظر قرآن معتقد است منافقان، اهل کتاب و سایر دشمنان دین به هر نحوی به دنبال روزنه‌ای پنهانی برای تأثیرگذاری بر جامعه اسلامی هستند. قرآن کریم، جاسوسی، روابط صمیمانه با بیگانگان، شایعه پراکنی، القای شبهات، ترور شخصیت، اغفال از طریق تظاهر به دوستی، افشای اسرار مسلمانان، ایجاد تنگناهای اقتصادی، سوءاستفاده از چهره‌های موجه را از کارآمدترین شیوه‌های نفوذ ذکر کرده است.

رحمتی و نظری (۱۳۹۴) در پژوهش خود با عنوان ایل سنجابی و سیاست‌های انگلیس در جنگ جهانی اول، به بررسی تقابل سران ایل سنجابی با برنامه‌های بریتانیا در غرب ایران، هدف

انگلیسی‌ها در ایجاد پلیس غرب از طریق جذب ایلات منطقه بخصوص ایل سنجابی را مطالعه کرده است. کارگزاران انگلیسی تلاش کردند تا سران ایل سنجابی از طریق گفت و گو، تحریک ایلات مجاور علیه آنها، قطع ارتباط اعضای کمیته ملی با ایشان و حمله نظامی با خود همراه کنند.

جمشیدی‌ها و قریبی (۱۴۰۰) با عنوان ترسیم شبکه مفهومی نفوذ در مدارس ایرانی با بررسی اسناد لانه جاسوسی آمریکا با روش تحلیل محتوا نشان می‌دهد که آمریکا به دنبال وابسته سازی علمی بوده است. سفارت آمریکا با بهره‌گیری از نهادهای بین‌المللی، نیروهای غربگرا و مریبان خارجی و شگردهایی نظیر تبادل علمی، تغییر سبک زندگی، هویت‌زدایی، تخریب آموزشهای دینی، حمایت از شخصیت‌های غربگرا، کم کردن روحیه ضد استعماری، جاسوسی و ترویج زبان انگلیسی در پی تأثیر بر جریان علمی و فرهنگی ایران بوده است.

حسینی و ارجینی (۱۴۰۱) به چرایی و چگونگی اثرگذاری نفوذ فرهنگی پرداخته و با روش روش توصیفی تحلیلی به دنبال پاسخ زمینه‌های نفوذ فرهنگی از منظر مقام معظم رهبری است. وی نتیجه گرفته نفوذ فرهنگی به دنبال تغییر باورهای اسلامی است و ضعف دولت‌ها در مدیریت فرهنگی به نفوذ عناصر غرب‌گرا در دانشگاهها و آموزش و پرورش و وابستگی اقتصادی منجر می‌شود.

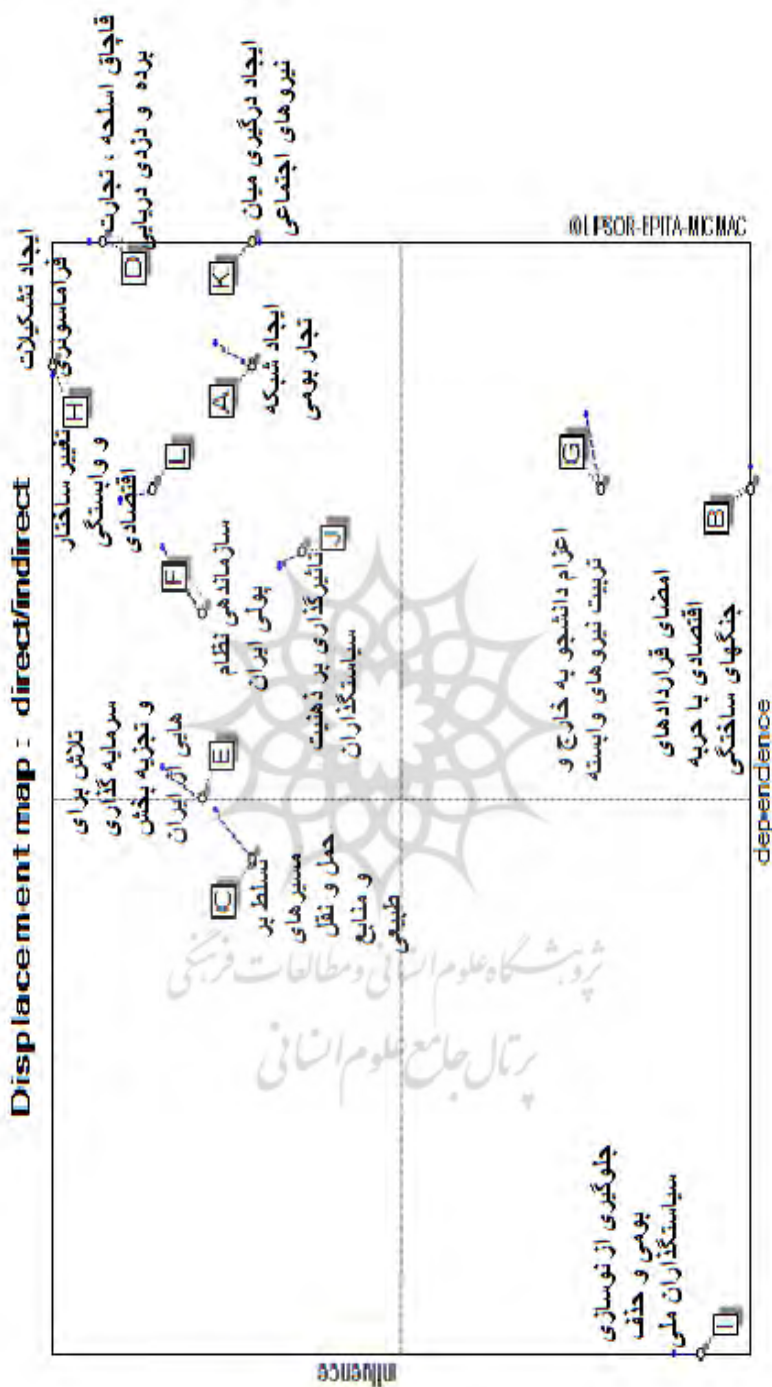
۴. روش‌شناسی

راهبرد این پژوهش مطالعه موردی و روش پژوهش مورد استفاده برای پاسخگویی به سوال، روش اسنادی، پندل خبرگی و تحلیل شبکه‌ای با استفاده از نرم افزار میک مک برای جمع‌آوری و تحلیل شبکه‌ای داده‌ها است. در واقع برای تبیین بحث اصلی مقاله، داده‌های مربوط به ارکان و مولفه‌های اساسی و عوامل مهم نفوذ از طریق مطالعه اسناد و کتابخانه‌ای و همچنین پندل خبرگی به صورت نمونه گیری هدفمند و با انتخاب ۱۲ نفر از کارشناسان و خبرگان موضوع پژوهش و مشورت با آنها، احصا شد. سپس با استفاده از نرم افزار میک مک شبکه روابط مولفه‌ها و یا ارکان و عوامل تاثیرگذار در الگوی نفوذ انگلیس ترسیم شد. در ادامه عوامل مستقیم و غیرمستقیم اثرگذار در الگوی نفوذ انگلیس، تحلیل شبکه‌ای شد و نهایتاً برآیند بحث ارائه شده است.

۵. تجزیه و تحلیل یافته‌ها

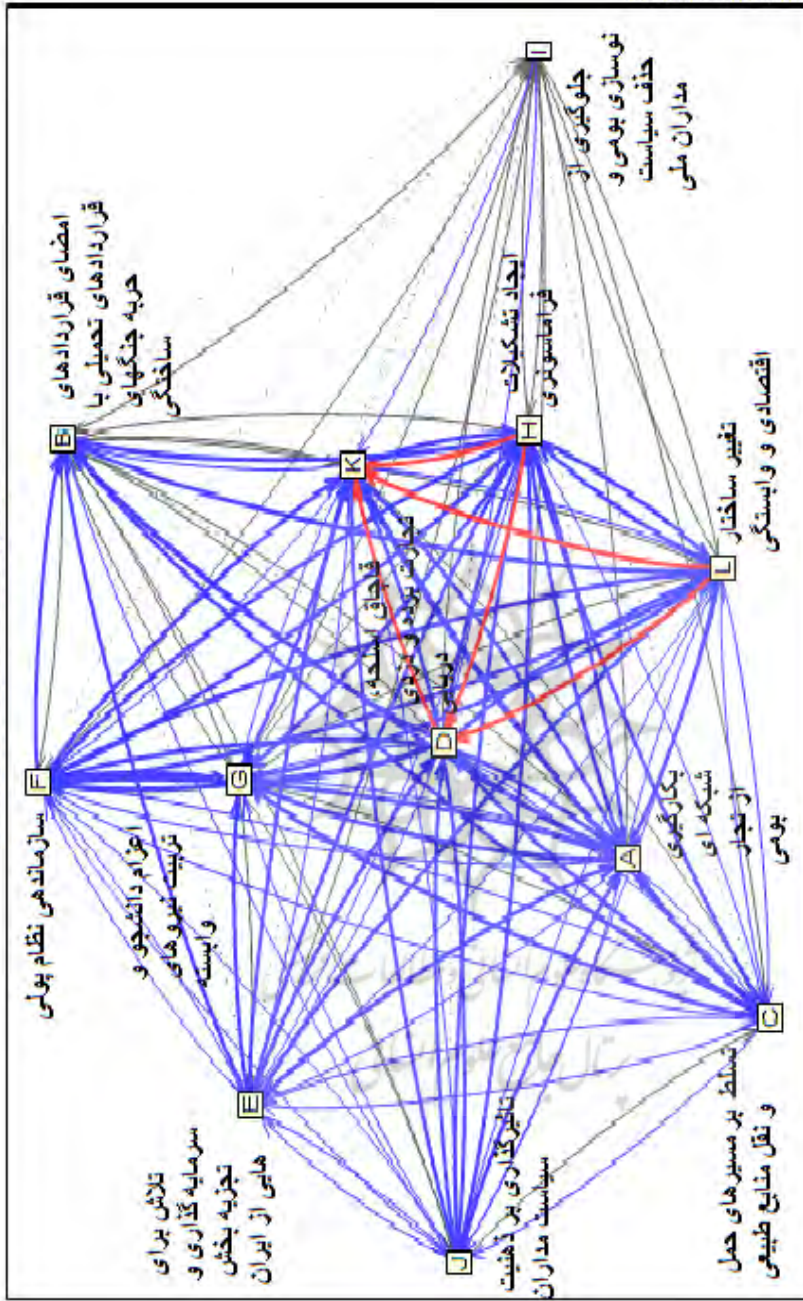
۵-۱. تحلیل شبکه‌ای

تصاویر مربوط بازنمایی الگوی شبکه نفوذ انگلیس در زمان قاجار با استفاده از روش تحلیل شبکه‌ای و تجزیه و تحلیل تصاویر به شرح زیر است:



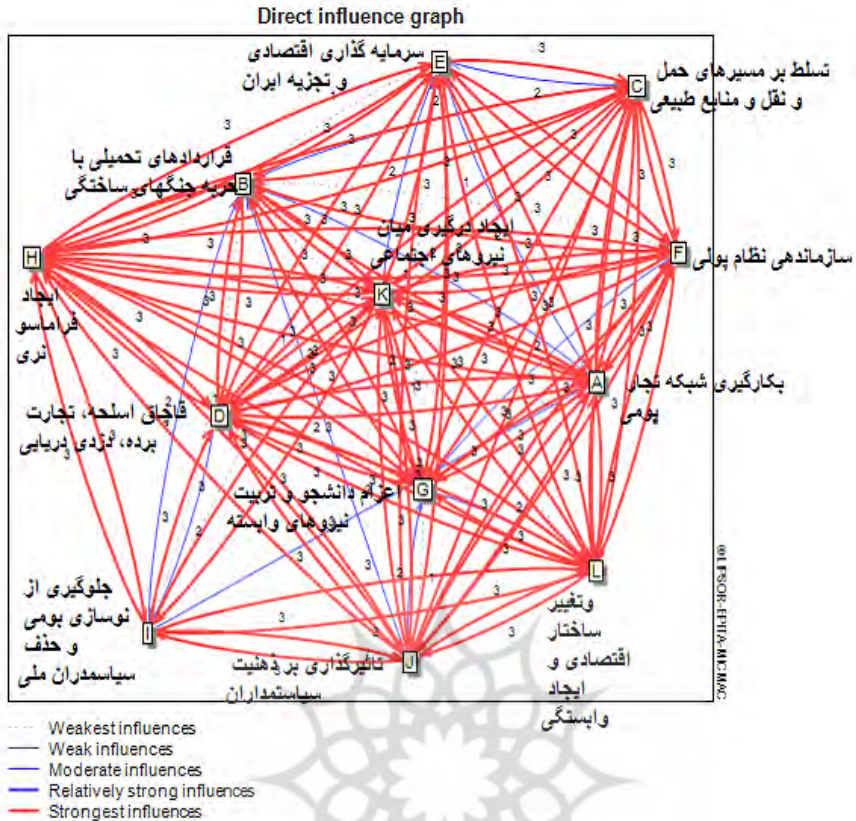
شکل شماره ۱. نقشه موقعیت‌های چهارگانه محور مختصات میک

Indirect influence graph

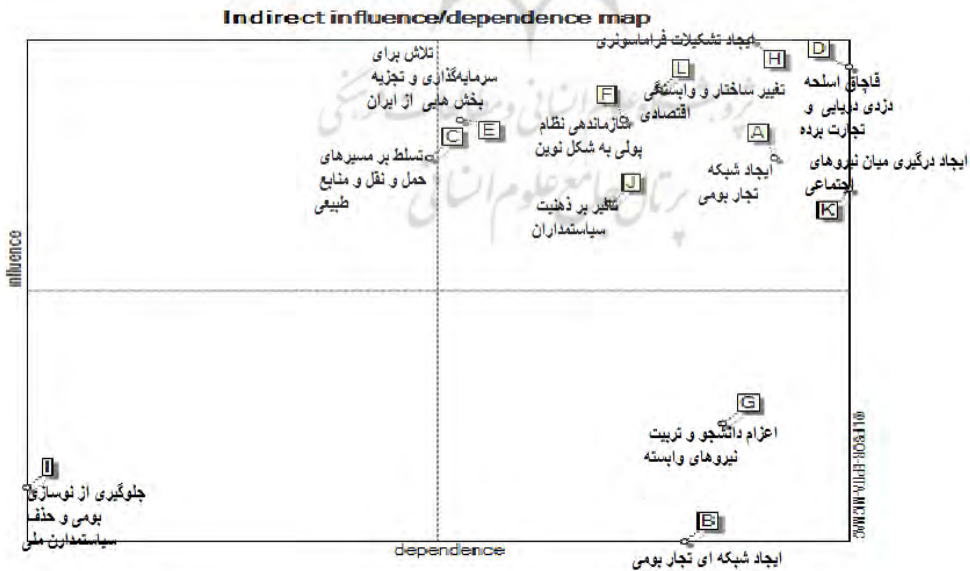


شکل شماره ۲: تأثیرات مستقیم عوامل

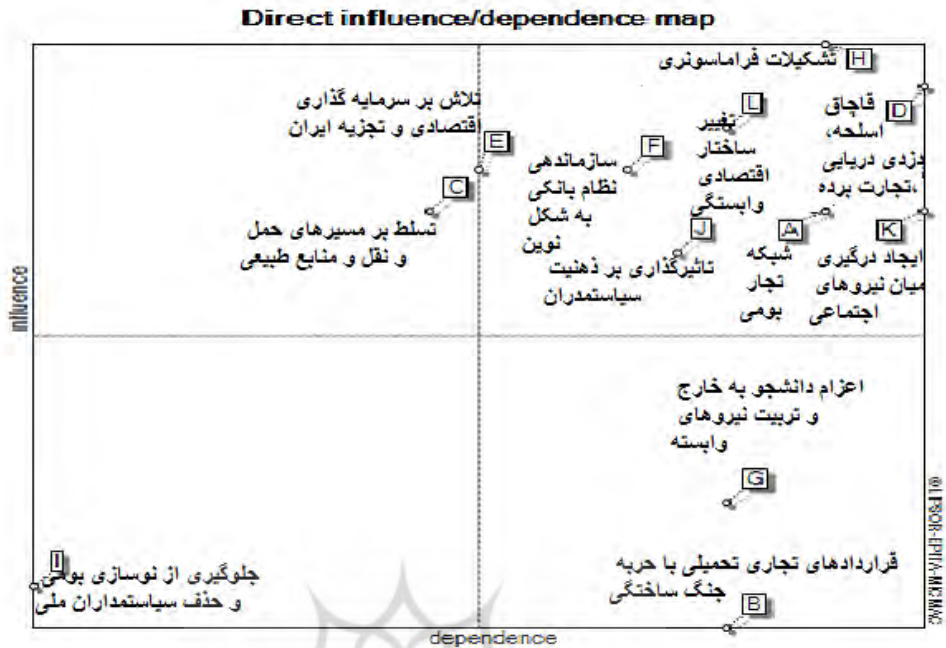
© IFSOR-EPITA-MCMAC



شکل شماره ۳. تأثیرات غیرمستقیم عوامل



شکل ۴-مختصات عوامل اثرگذار مستقیم



۶. بحث و نتیجه گیری

نوسازی با هدف دستیابی به توسعه اقتصادی نظریه‌ای است که بعد از جنگ جهانی دوم متأثر از استقلال کشورهای مستعمره، گسترش ایدئولوژی کمونیسم و ظهور امریکا به عنوان ابرقدرت پیروز بعد از جنگ به صورت رسمی و توسط مراکز تحقیقاتی و سیاست گذاری غربی به کشورهای تازه استقلال یافته توصیه و تحمیل می‌شد. اما بررسی تاریخی در مورد نحوه حضور سیاسی و اقتصادی انگلیس در قرن ۱۹ در کشورهای آسیایی به مانند ایران نشان می‌دهد که نظریه نوسازی سیاست عملی این کشور برای نفوذ و تحریف ساختارهای اقتصادی اجتماعی بوده است. امپراطوری بریتانیا از طریق حمایت از شبکه‌ای از نمایندگی‌های تجاری، قراردادهای تجاری، تسلط بر مسیرهای تجاری حکومت‌های استبدادی، ایجاد فراماسونری و تربیت روشنفکران وابسته، فرقه‌سازی، ایجاد اختلاف سرکوبی نیروهای اصیل ملی، مذهبی، مقابله و نابودی طبقات تولیدگر مانند کشاورزان و صنایع بومی، ایجاد و حمایت از طبقات سوداگر وابسته، تسلط بر گلوگاه‌های مالی، تجاری مانند بانک، گمرک، ارایه وام و دریافت امتیازات اقتصادی، حمایت از فراماسونری و روشنفکران متأثر از غرب، تشدید شکاف‌های سیاسی و حمایت از بی‌ثباتی سیاسی در مواقع حساس، از میان برداشتن رهبران ملی و مذهبی بدنبال ایجاد ساختارهای اقتصادی وابسته در پوشش ایجاد تحولات جدید و حرکت از

اقتصاد سنتی و معیشتی به سمت اقتصاد مدرن بوده‌اند. این روند باعث شد تا ایران علی‌رغم وجود نیروهای اجتماعی و سیاسی مستقل و تامین نیازهای اقتصادی و صادرات قابل توجه تا انقلاب مشروطه و بعد از آن به یک کشور بی‌ثبات، مصرفی و واردکننده تبدیل شوند.

آنچه در پاسخ به پرسش اصلی مقاله می‌توان عنوان داشت این است که ۱۲ مؤلفه اصلی زیر به صورت مستقیم و غیرمستقیم در شکل‌گیری الگوی نفوذ راهبردی انگلستان در پوشش نوسازی در ایران اثرگذار بوده‌اند:

- بکارگیری شبکه‌ای از تجار بومی به منظور نفوذ اقتصادی (مؤلفه A)
- امضای قراردادهای تجاری با استفاده از حربه جنگ‌های ساختگی (مؤلفه B)
- تسلط بر مسیرهای حمل و نقل استراتژیک و منابع طبیعی (مؤلفه C)
- قاچاق اسلحه، مبارزه با تجارت برده و دزدی دریایی (مؤلفه D)
- تلاش برای سرمایه‌گذاری اقتصادی در ایران و تجزیه بخش‌هایی از ایران (مؤلفه E)
- سازماندهی نظام پولی ایران به شکل نوین (مؤلفه F)
- اعزام دانشجو به خارج و تربیت نیروهای وابسته (مؤلفه G)
- ایجاد تشکیلات فراماسونری و فراماسونرها (مؤلفه H)
- جلوگیری از نوسازی بومی و حذف سیاستمداران ملی (مؤلفه I)
- تأثیرگذاری بر ذهنیت سیاست‌گذاران (مؤلفه J)
- ایجاد اختلاف و درگیری میان نیروهای اجتماعی (مؤلفه K)
- تغییر ساختار اقتصادی و شکل‌گیری وابستگی (مؤلفه L)

تجزیه و تحلیل شبکه‌ای و مبتنی بر نرم افزار میک مک نشان می‌دهد که مدل نفوذ انگلیس در ایران مبتنی بر چهار عامل محوری قاچاق اسلحه، مبارزه با تجارت برده و دزدی دریایی (مؤلفه D)، ایجاد تشکیلات فراماسونری و فراماسونرها (مؤلفه H)، تغییر ساختار اقتصادی و شکل‌گیری وابستگی (مؤلفه L) و ایجاد اختلاف و درگیری میان نیروهای اجتماعی (مؤلفه K) بوده است. به عبارتی روابط مؤلفه‌های چهارگانه H, D, L, K از بین مجموعه روابط موجود، روابط قوی‌تر و قابل توجه‌تری در شکل‌گیری الگوی نفوذ هستند. با توجه به پیشینه تحقیق این روند ادامه داشته است و اکثر عوامل و مؤلفه‌های فوق در اعمال نفوذ در شرایط کنونی جمهوری اسلامی ایران مورد استفاده قرار می‌گیرد. اینها شیوه‌هایی است که در قالب‌ها و پوشش‌های جدید چون مبارزه با تروریسم همچنان مورد استفاده سلطه‌جو است.

منابع

- آبادیان، حسین. (۱۳۸۳). بحران مشروطیت در ایران. تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی. آدمیت، فریدون (۱۳۶۲). امیرکبیر و ایران، تهران، خوارزمی .
- اجلالی، فرزاد (۱۳۷۳) بنیان حکومت قاجار، نظام سیاسی ایلی و دیوان سالاری مدرن. تهران: نی.
- احمدزاده، میرحواص (بهار و تابستان ۱۳۹۰) بررسی مسائل اقتصاد سنتی در سیستان و بلوستان دوره قاجار، دوره دوم، شماره ۱.
- احمدی، حسین (۱۳۹۶) کالبدشکافی سیاست انگلیسی‌ها در ایران، موسسه تاریخ معاصر ایران
- اشرف، احمد (۱۳۴۷). نظام فئودالی و آسیایی. تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی.
- اشرف، احمد (۱۳۵۹). موانع تاریخی رشد سرمایه داری در ایران در دوره قاجاریه. تهران .
- افتخاری، اصغر. کیانی مجاهد، حامد (۱۳۹۸) کالبدشکافی مفهومی نفوذ از منظر امام خمینی، مطالعات قدرت نرم، بهار و تابستان، شماره ۲۰
- افشار، ایرج. (۱۳۸۰) محمد حسن خان اعتماد السلطنه چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه. تهران. گیسوم
- برومند، صفورا (۱۳۸۱) کنسولگری بوشهر و قاجاق اسلحه در خلیج فارس، روابط خارجی، سال سوم شماره ، بهار ۱۰ بهرامی، رستم. طالعی حور، رهبر (۱۳۹۶) راهبرد نفوذ ایالات متحده آمریکا و تأثیر آن بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)، مطالعات انقلاب اسلامی سال چهاردهم تابستان شماره ۴۸
- ترهزال، آلفونس (۱۳۶۱). یادداشت‌های ژنرال در سفر به ایران سالهای ۱۸۱۲ - ۱۸۷۰، ترجمه علی اقبال، تهران، فرهنگ.
- تیموری، ابراهیم (۱۳۹۱) چگونگی استقرار انگلیسی‌ها در تهران. دوماهنامه بخارا، سال پانزدهم (شماره هشتم) خرداد و شهریور.
- تیموری، ابراهیم. (۱۳۶۲) عصر بی‌خبری، تهران، اقبال .
- حائری، عبدالهدی (۱۳۸۱) تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، تهران: امیرکبیر.
- حسام مقدم، اصغر (۱۳۸۶) اقتصاد سیاسی مشروطه، پایگاه جامع تاریخ معاصر ایران
- حسینی‌نژاد، بی‌بی راضیه. ارجینی، حسین (۱۴۰۱) تحلیل زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بر نفوذ فرهنگی؛ با تأکید بر اندیشه‌های رهبر معظم انقلاب، معرفت سال ۳۱ خرداد ۱۴۰۱. شماره ۲۹۴
- حقانی، موسی، (۱۳۸۷). تاریخ تحولات سیاسی ایران، تهران، موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
- خانجانی، قاسم (۱۳۹۸) راه‌های مقابله با نفوذ فکری و فرهنگی در اندیشه رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای، مطالعات قدرت نرم بهار و تابستان، شماره ۲۰
- دوید، بارون (۱۳۷۱) سفرنامه لرستان و خوزستان، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی .
- راعین، اسماعیل (۱۳۵۷) فراموشخانه و فراماسونری در ایران. تهران، امیرکبیر.
- رایس، دنیس (۱۳۶۴) ایرانی‌ها در میان انگلیس‌ها، ترجمه. حسین ابوترابیان، تهران، نشر نو
- رحمتی، محسن، نظری، پیر حسین (۱۳۹۴) ایل سنجایی و سیاست‌های انگلیس در غرب ایران در جنگ جهانی اول، پژوهش‌های علوم تاریخی، دوره ۷، شماره ۱، پیاپی ۱۱
- رزاقی، ابراهیم (۱۳۷۶)، آشنایی با اقتصاد ایران، تهران. نی.
- رکن‌زاده آدمیت، محمد، حسین (۱۳۵۲) دلیران تنگستان، تهران، اقبال.
- زمانی، محسن (۱۳۸۳) معرفی سند: نقش انگلیس در انعقاد معاهده سرحدی ۱۹۳۷ (ایران و عراق) تاریخ روابط خارجی، تابستان ۱ شماره ۱۹

- زینلی، بهمن، جعفری، علی اکبر، رستمی، طیبه (۱۳۹۷) بررسی تحلیلی رقابت‌های سیاسی و اقتصادی انگلستان و روسیه در خلیج فارس ۱۸۲۰-۱۹۰۷، مطالعات ایرانی، سال هفدهم، شماره ۱ سی و سوم، بهار و تابستان سفرنامه لایارد (۱۳۷۶) مترجم، مهراب، امیری، تهران، نازان.
- سلطانی، مرتضی (۱۴۰۰) پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم، سال ۱۲ پاییز و زمستان پیاپی: ۲ (۲۳) شاهدهی، مظفر (۱۳۷۵) قروض ایران و نتایج آن، تهران: موسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- شهبازی فراهانی، داریوش (۱۳۷۸) تاریخ سکه دوره قاجاریه، تهران، پلیکان.
- شیل، لیدی. ماری (۱۳۶۸) خاطرات لیدی ماری شیل. ترجمه. حسین، ابوترابیان، تهران: نشر نو.
- صفایی، ابراهیم (۱۳۵۷) اسناد سیاسی دوره قاجار، تهران: بابک.
- طباطبایی، محمد محیط (۱۳۲۷) مجموعه آثار میرزاملکم خان. تهران: نشر علمی.
- علویان، مرتضی. محمدی‌راد، مهدی (۱۳۹۶) «نفوذ» در مهندسی محاسبات نخبگان سیاسی و نقش آن بر تغییر «هویت» با تأکید بر ایران، معرفت، سال بیست و ششم مهر ۱۳۹۶ شماره ۲۳۸
- عیسوی، چارلز (۱۳۶۳). تاریخ اقتصاد ایران. تهران، گستره.
- غلامرضا، جمشیدیهی، جوادقربی، سید محمد (۱۴۰۰) ترسیم شبکه مفهومی نفوذ در مدارس ایرانی، دو فصلنامه «جستارهای انقلاب اسلامی» سال سوم، شماره ۵، بهار تابستان
- فتحی، کوروش (۱۳۸۳) عبدالرحیم طالبوف (زندگی، آثار، اندیشه‌ها) در کتاب مشروطه خواهی ایرانیان. تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- فلور، ویلهلم (۱۳۶۸) جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران، توس فیوضات، ابراهیم (۱۳۷۴). توسعه صنعتی و موانع آن در ایران. تهران: چاپ پخش.
- قلی، علی رضا (۱۳۷۷). جامعه شناسی نخبه کشی، قائم مقام، امیرکبیر، مصدق. تهران: نی .
- کاتوزیان، همایون (۱۳۸۰) دولت و جامعه در ایران. ترجمه. حسن افشار، تهران: مرکز.
- کارشناس، مسعود (۱۳۸۳). نفت، دولت و صنعتی شدن در ایران، مترجمی. ح. سعیدی، چاپ اول، تهران، گام‌نو.
- کدی، نیکی. آر (۱۳۸۵). ایران دوران قاجار و برآمدن رضاخان، مترجم، مهدی. حقیقت‌خواه، تهران، ققنوس.
- کرزن، جرج (۱۳۶۲) ایران و قضیه ایران، مترجم، وحید. مازندرانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- کوفسکی، کاسا (۱۳۴۴). خاطرات کاساکوفسکی. تهران، امیرکبیر.
- کوهستانی‌نژاد، مسعود. (۱۳۸۳). چالش مذهب و مدرنیسم: سیر اندیشه مذهبی در ایران نیمه اول قرن بیستم. تهران: نی.
- گریوز، رز. ا (۱۳۷۹) موقعیت سیستان در خط مشی بریتانیا در برابر مرزهای هندوستان، تاریخ روابط خارجی (شماره ۵).
- گودرزی، غلامرضا (۱۳۸۹) درآمدی بر جامعه شناسی استبداد ایرانی، چاپ اول، تهران، مازیار.
- گوهری مقدم، ابوز، کیانی مجاهد، حامد (۱۳۹۷) تحلیل سیستمی مسئله نفوذ و منظومه اثرگذاری آن با تأکید بر ابزارهای نوین دیپلماسی، مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و یکم پاییز ۱ شماره ۸۰
- لمبتون، آن (۱۳۳۹). مالک و زارع در ایران، مترجم، م. احمدی تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- لمبتون، آن. ک (۱۳۵۹) نظریه‌های دولت در ایران، چنگیز، پهلوان، تهران، کتاب آزاد.
- لمبتون، آن. ک. (۱۳۷۵). ایران در عصر قاجار، مترجم، س. فصیحی، تهران، جاودان خرد.
- محمود، محمود (۱۳۵۳) تاریخ روابط سیاسی ایران وانگلیس، تهران، اقبال .
- مردیها، مرتضی (۱۳۷۹) در دفاع از عقلانیت. تهران، نقش و نگار
- معتضد، خسرو (۱۳۶۶)، حاج امین الضرب و تاریخ تجارت و سرمایه‌گذاری در ایران. تهران، جانزاده.
- مهیمید، محمدعلی (۱۳۶۱). پژوهشی در تاریخ دیپلماسی ایران از هخامنشیان تا قاجاریه، تهران، میترا.

میلر، ریموند. سی (۱۳۹۰). اقتصاد سیاسی بین‌الملل جهان بینی‌های متعارض، مترجم، مهدی. خسروی، تهران: سمت. هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۹۰) تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوره صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم، تهران، امیرکبیر.

وادلا، ر (۱۳۵۶) خلیج فارس در عصر استعمار، ترجمه شفیع جوادی، سحاب

Parsons, Talcott, (1963), On the Concept of Influence, The Public Opinion Quarterly. Vol. 27, No. 1, Spring,

Koppang, Haavard (2009) Social Influence by Manipulation: A Definition and Case of Propaganda, Middle East Critique, Volume 18, Issue 2

Pau Gilles. Saint (October 2013) ECONOMIC SCIENCE AND POLITICAL INFLUENCE, Journal of the European Economic Association, Vol. 11, No. 5

Salamon, Lester M, Siegfried, John J (2014), conomic Power and Political Influence: The Impact of Industry Structure on Public Policy, Cambridge University

Whitten ,Gregory, Dai, Xiaoyi, Fan, Simon . Pang, Yu, (22 October 2020) Do political relations affect international trade? Evidence from China's twelve trading partners, Journal of Shipping and Trade

Vogler, John. Imber, John, Mark F (1996) The environment and international relation, Routledge



Research Article

Representation of the model of strategic influence of England in the cover of modernization in Iran: design of an educational model

Hasan Shokouh¹

Date of received: 2023/10/17

Date of Accept: 2023/10/23

Abstract

Basically, influence in various forms is one of the methods of subversion and domination over countries. From the genealogical point of view, Iran's enemies throughout history have used different methods to influence the country's management, power and independence. In the recent years, the issue of influence has become very popular in the political literature of Iran. The present article seeks to answer the question of what was the pattern of British influence in Iran during the Qajar period?. Can the answer to this question provide a good knowledge for political management in the present time Based on the collection of documents, library and expert panel, 12 main components and factors in the formation of the pattern of influence in Iran during the Qajar period with the slogan of modernization have been identified. A network analysis based on the Mick Mac software shows that the pattern of British strategic influence in Iran is based on two central factors including arms smuggling, combating the slave trade and piracy (component D) and the creation of freemasonry and freemasons (component H), changing the economic structure and forming dependence (component L) and creating differences and conflicts between social forces (component K) have been under the guise of modernization. In other words, the relationships of the four components of H, D, L, and K among the set of existing relationships show stronger and more effective relationships in the formation of the pattern of failure. Continuity of most of the above components in the conditions and governance of the Islamic Republic of Iran. can also be seen.

Keywords: England, influence pattern, modernization, Qajar, Iran.

Citation (APA 6th ed. / APSA)

Shokouh, Hasan (Fall 2023). "Representation of the model of strategic influence of England in the cover of modernization in Iran: design of an educational model". *Quarterly Journal of Research in History, Politics and Media*. Vol. 6, Num. 3, S.No. 23, pp. 71 - 100.

¹. Graduated with a PhD in Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

Email: Hassan-sh.110@gmail.com

Copyright © 2010, KSSI (Karimeh Strategic Studies Institute Of Shiraz). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material.

References

- Abadian, Hossein. (1383). *Constitutional crisis in Iran*. Tehran: Institute of Political Studies and Research. Admit, Fereydoun (1362) *Amirkabir and Iran*, Tehran, Kharazmi. (in Persian)
- Afshar, Iraj. (1380) *Mohammad Hassan Khan Etimad al-Sultaneh, forty years of Iran's history during the reign of Naser al-Din Shah*. Tehran. my hair. (in Persian)
- Ahmadi, Hossein (2016) *An autopsy of British politics in Iran*, Institute of Contemporary History of Iran. (in Persian)
- Ahmadzadeh, Mir Havas (spring and summer 2013) *Study of traditional economic issues in Sistan and Balustan during the Qajar period, second period, number 1*. (in Persian)
- Ajjali, Farzam (1373) *Foundation of Qajar government, Ili political system and modern bureaucracy*. Tehran: Ney. (in Persian)
- Alavian, Morteza. Mohammadirad, Mehdi (2016) "Influence" in engineering calculations of political elites and its role in changing "identity" with an emphasis on Iran, *Marafet*, 26th Mehr 2016, No. 238. (in Persian)
- Ashraf, Ahmed (1347). *Feudal and Asian system*. Tehran: Institute of Social Studies and Research. (in Persian)
- Ashraf, Ahmed (1359). *Historical obstacles to the growth of capitalism in Iran during the Qajar period*. Tehran . (in Persian)
- Bahrami, Rostam. Talei Hour, leader (2016) *The influence strategy of the United States of America and its effect on the national security of the Islamic Republic of Iran (with emphasis on the view of the Supreme Leader)*, *Islamic Revolution Studies*, 14th year, summer, number 48. (in Persian)
- Broumand, Safora (2008) *Bushehr consulate and arms smuggling in the Persian Gulf, foreign relations, third year issue, Spring 10*. (in Persian)
- Cesei, Charles (1363). *History of Iranian economy*. Tehran, Gostareh.
- Curzon, George (1362) *Iran and the Iranian case*, translated by Vahid. Mazandarani, Tehran: Scientific and Cultural Publications.
- Dovid, Baron (1371) *Lorestan and Khuzestan Travel Guide*, Tehran, Scientific and Cultural Publications.
- Eftekhari, Asghar. Kayani Mujahid, Hamed (2018) *Conceptual autopsy of influence from the perspective of Imam Khomeini*, *Soft Power Studies*, Spring and Summer, No. 20. (in Persian)
- Expert, Masoud (2004). *Oil, government and industrialization in Iran*, translated by H. Saeedi, first edition, Tehran, Gamno.

- Fathi, Korosh (1383) Abdulrahim Talebov (life, works, thoughts) in the book of Iranian constitutionalism. Tehran: Center for Recognizing Islam and Iran. (in Persian)*
- Fayuzat, Ibrahim (1374). Industrial development and its obstacles in Iran. Tehran: Printing Press. (in Persian)*
- Flor, Wilhelm (1368) Essays on the social history of Iran in the Qajar era, translated by Abolghasem Siri, Tehran, Tos*
- Gholamreza, Jamshidiha, Javad Qorbi, Seyyed Mohammad (1400) Drawing the conceptual network of influence in Iranian schools, two quarterly journals "Islamic Revolution Essays", third year, number 5, Spring Summer. (in Persian)*
- Gohari Moghaddam, Abuzar, Kayani Mujahid, Hamed (2017) Systematic analysis of the problem of influence and its effect system with an emphasis on new tools of diplomacy, Basij Strategic Studies, Year 21, Autumn 1, Number 80. (in Persian)*
- Graves, Rose. (1379) Sistan's position in British policy towards India's borders, history of foreign relations (No. 5).*
- Guderzi, Gholamreza (2010) An Introduction to the Sociology of Iranian Autocracy, first edition, Tehran, Maziar. (in Persian)*
- Haeri, Abdul Hadi (1381) Shiism and constitutionalism in Iran and the role of Iranians living in Iraq, Tehran: Amir Kabir. (in Persian)*
- Haqqani, Musa, (1387). History of Iran's Political Developments, Tehran, Institute of Contemporary History of Iran. (in Persian)*
- Hoshang Mahdavi, Abdolreza (2013) History of Iran's foreign relations from the beginning of the Safavid period to the end of World War II, Tehran, Amir Kabir. (in Persian)*
- Hossam Moghadam, Asghar (1386) Constitutional political economy, a comprehensive database of contemporary Iranian history. (in Persian)*
- Hosseini Nejad, Bibi Razieh. Arjini, Hossein (1401) Analysis of political, economic and cultural contexts affecting cultural influence; With an emphasis on the thoughts of the Supreme Leader of the Revolution, Marafet, 31 Khordad 1401, No. 294. (in Persian)*
- Kadi, Niki.R (2015). Iran during the Qajar period and the emergence of Reza Khan, translator, Mehdi. Haqiktakhah, Tehran, Phoenix.*
- Katouzian, Homayoun (2010) Government and society in Iran. Translation. Hassan Afshar, Tehran: Center. (in Persian)*
- Khanjani, Qasim (2018) Ways to deal with the intellectual and cultural influence in the thought of the Supreme Leader of the Islamic Revolution Ayatollah Khamenei, Spring and Summer Soft Power Studies, No. 20. (in Persian)*

- Kofsky, Casa (1344). *Kasakovsky's memoirs. Tehran, Amir Kabir.*
- Kohistani Nejad, Massoud. (1383). *The challenge of religion and modernism: the course of religious thought in Iran in the first half of the 20th century. Tehran: Ney. (in Persian)*
- Koppang, Haavard (2009) *Social Influence by Manipulation: A Definition and Case of Propaganda, Middle East Critique, Volume 18, Issue 2*
- Lambton, Ann (1339). *Owner and farmer in Iran, translator, M. Ahmadi Tehran, book translation and publishing company.*
- Lambton, Ann. K. (1359) *State theories in Iran, Cengiz, Pahlavan, Tehran, Kitab Azad.*
- Lambton, Ann. K. (1375). *Iran in the Qajar era, translator, S. Fasihi, Tehran, Javadan Khord.*
- Layard's travelogue (1376), translator, Mehrab. Amiri, Tehran, Nazan.
- Mahmid, Mohammad Ali (1361). *A study in the history of Iranian diplomacy from Achaemenid to Qajar, Tehran, Mitra. (in Persian)*
- Mahmoud, Mahmoud (1353) *History of political relations between Iran and England, Tehran, Iqbal. (in Persian)*
- Mardiha, Morteza (1379) *in defense of rationality. Tehran, Naqsh and Negar. (in Persian)*
- Miller, Raymond. *Thirty (1390). International political economy of conflicting worldviews, translator, Mahdi. Khosravi, Tehran: Samt.*
- Mo'tazad, Khosrow (1366), *Haj Amin al-Zarb and the history of trade and investment in Iran. Tehran, Janzadeh. (in Persian)*
- Parsons, Talcott,(1963), *On the Concept of Influence, The Public Opinion Quarterly. Vol. 27, No. 1, Spring,*
- Pau Gilles. *Saint (October 2013) ECONOMIC SCIENCE AND POLITICAL INFLUENCE, Journal of the European Economic Association, Vol. 11, No. 5*
- Qoli, Alireza (1377). *Sociology of elitism, Qaim Maqam, Amir Kabir, Mossadegh. Tehran: Ney. (in Persian)*
- Rahmati, Mohsen, Nazari, Pir Hossein (2014) *Il Sanjabi and British policies in the West of Iran during the First World War, Researches of Historical Sciences, Volume 7, Number 1, Number 11. (in Persian)*
- Ra'in, Ismail (1357) *Oblivion and Freemasonry in Iran. Tehran, Amir Kabir. (in Persian)*
- Razzaghi, Ebrahim (1376), *Getting to know Iran's economy, Tehran. straw. (in Persian)*

- Rice, Dennis (1364) *Iranians among the British*, trans. Hossein Abu Tarabian, Tehran, New Publishing
- Roknzadeh Adami, Mohammad, Hossein (1352) *Deliran Tangestan*, Tehran, Iqbal. (in Persian)
- Safai, Ebrahim (1357) *Political documents of the Qajar period*, Tehran: Babak. (in Persian)
- Salamon, Lester M, Siegfried, John J(2014), *conomic Power and Political Influence: The Impact of Industry Structure on Public Policy*, Cambridge University
- Shahbazi Farahani, Dariush (1378) *Qajar period coin history*, Tehran, Pelikan. (in Persian)
- Shahidi, Mozafar (1375) *Iran's debts and their results*, Tehran: Institute of Political Studies and Research. (in Persian)
- Sheil, Lady. Mari (1368) *Diary of Lady Marie Shail*. Translation. Hossein, Abu Torabian, Tehran: New Publishing.
- Soltani, Morteza (1400) *Interdisciplinary researches on the Holy Quran, year 12, fall and winter consecutively: 223* . (in Persian)
- Tabatabaei, Mohammad Mohit (1327) *Mirzamulkam Khan's collection of works*. Tehran: Nashralami. (in Persian)
- Tarhzal, Alfons (1361), *General's notes on his trip to Iran in 1870-1812*, translated by Ali Iqbal, Tehran, Farhang.
- Timouri, Ebrahim (1391) *How the British settled in Tehran*. Bukhara bimonthly, 15th year (number 8) *Khordad and Shahrivar*. (in Persian)
- Timuri, Ibrahim. (1362) *Asr Bikhbari*, Tehran, Iqbal. (in Persian)
- Vogler, John. Imber, John, Mark F(1996) *The environment and international relation*, Routledge
- Wadlaa, R. (1356) *Persian Gulf in the colonial era*, translated by Shafi Javadi, Sahab
- Whitten ,Gregory, Dai, Xiaoyi, Fan, Simon . Pang, Yu, (22 October 2020) *Do political relations affect international trade? Evidence from China's twelve trading partners*, *Journal of Shipping and Trade*
- Zainli, Bahman, Jafari, Ali Akbar, Rostami, Tayyaba (2017) *An analytical study of political and economic competition between England and Russia in the Persian Gulf 1820-1907*, *Iranian Studies*, 17th year, 33rd issue, spring and summer. (in Persian)
- Zamani, Mohsen (1383) *Document introduction: England's role in concluding the border treaty of 1937 (Iran and Iraq)* *History of Foreign Relations*, Summer 1, No. 19. (in Persian)

پروفیسر کاہنشاہ علوم اسلامی و مطالعات اسلامی

برائے اعلیٰ تعلیم اسلامی